

Смерчинська О. В.,

orcid.org/0000-0001-5542-3789

кандидат філологічних наук,

асистент кафедри прикладної лінгвістики

Національного університету «Львівська політехніка»

РОЛЬ СПОЛУЧНИКА ПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ ЧАСУ ALS ПРИ ВИРАЖЕННІ ГРАНИЧНОЇ СЕМАНТИКИ ОДНОРАЗОВОСТІ ДІЇ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Анотація. Універсальні категорії аспектуальності та акціональності тісно пов'язані із внутрішньою часовою структурою дії. У центрі цих двох категорій перебуває категорія граничності і неграничності дії. Граничність дії – це акціональне значення, яке охоплює перехід з одного стану в інший, обмеженість дії на початку чи в кінці або лише спрямованість до певної межі та може виражатися засобами, що належать до різних мовних рівнів. При цьому одноразовість виступає передумовою для трактування певної дії як граничної і передбачає насамперед значення неподільності дії на менші акти.

Підрядні речення часу належать до так званого аспектологічного контексту, для якого характерні часова контактність та одноразовість описаних дій, а також їх співвіднесення із конкретним моментом часу. Статтю присвячено дослідженню ролі сполучника підрядних речень часу *als* при вираженні граничної семантики одноразовості дії в німецькій мові за допомогою як граничних дієслів класів подій та діяльностей, так і неграничних дієслів класів дій та станів. У статті визначено лексико-семантичні групи дієслів у німецькій мові, які можуть виражати значення одноразової граничної дії у відповідному контексті, а також частотність їх використання у такому значенні у проаналізованих творах художньої літератури. Проаналізовано також використання абсолютних та відносних часів у підрядних реченнях часу зі сполучником *als* та їхній вплив на вираження граничної семантики одноразовості дії.

Проведене дослідження показує, що сполучник підрядних речень часу *als* може сприяти вираженню досліджуваної граничної семантики в німецькій мові як у головному, так і в підрядному реченні. На основі отриманих даних відносимо підрядні речення часу зі сполучником *als* до периферійних засобів вираження граничної семантики одноразовості дії в німецькій мові.

Ключові слова: сполучник підрядних речень часу, акціональна семантика, граничність дії, неграничність дії, одноразовість дії.

Постановка проблеми. Універсальні категорії аспектуальності та акціональності, в центрі яких перебуває внутрішня часова структура дії, вже кілька десятиліть перебувають у центрі уваги багатьох лінгвістів. Для цих двох споріднених категорій важливими є поняття граничності та неграничності дії. Граничність дії пов'язана з акціональними значеннями переходу з одного стану в інший, обмеженістю дії на початку чи в кінці або лише спрямованістю до певної межі (наприклад, *einschlafen, kommen*). Натомість неграничність дії охоплює незмінні стани чи відношення, динамічні процеси та дії, що

не передбачають кульмінаційного чи кінцевого пункту (наприклад, *schlafen, gehen*). Понятійні категорії одноразовості та граничності дії дуже тісно пов'язані між собою, оскільки одноразовість виступає переважно передумовою для трактування дії в ширшому розумінні цього терміна як граничної. Категорія одноразовості дії включає в себе насамперед одноактність дії, тобто неподільність дії на менші акти, які можна було б назвати тим же дієсловом (наприклад, *strifeln, zucken*) [1, с. 13]. Якщо у слов'янських мовах, зокрема і в українській мові, одноразовість дії зараховують до основних характеристик доконаного виду [пор. 2, с. 88], то в німецькій мові одноразовість може виражатися лише за допомогою контексту на синтагматичному рівні. Виходячи з розуміння аспектологічного контексту, яке передбачає часову контактність та одноразовість дій, зв'язані у послідовності дії відіграють при вираженні значення одноразовості дії в німецькій мові не меншу роль, ніж при вираженні фазової семантики [пор. 3].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Про роль аспектологічного контексту як важливого засобу вираження акціональної та аспектуальної семантики в неаспектуальних мовах мовознавці почали говорити вже у другій половині 20-го століття. Так, Б.М. Балін був першим, хто вказав на зв'язаність подій у послідовності як про один із засобів вираження акціональної семантики граничності дії в німецькій мові [4, с. 90]. Т.Н. Александрова також вказувала на те, що зв'язаність дій у послідовності має «найбільшу силу аспектуального впливу» [5, с. 13]. Вплив аспектуального контексту на вираження акціональної семантики початковості та завершеності дії пізніше досліджувала також Є.С. Башкирцева [6]. У роботах [7; 8] досліджено роль сполучників часу при вираженні акціональних фазових значень початку та обмеженої тривалості дії в українській та німецькій мовах.

Таким чином, метою статті є визначення впливу різних сполучників часу на вираження граничної акціональної семантики одноразовості дії у німецькій мові. **Об'єктом** статті виступають сполучники часу в німецькій мові, які можуть сприяти вираженню семантики одноразовості дії у реченні. **Предмет** статті – гранична семантика одноразовості дії.

Методологічне підґрунтя дослідження базується на розумінні руху як будь-якої зміни чи перетворення, що пов'язані з простором та часом, завдяки чому можемо говорити про якісну і кількісну характеристику руху. До методологічних основ відноситься розрізнення інваріантних та варіантних значень під час аналізу акціональної семантики дієслів. У межах

дослідження використовується класифікація предикатів З. Вендлера [9; 10].

Наведене дослідження проведено на основі аналізу творів художньої літератури з їх перекладами українською та німецькою мовами відповідно: F. Kafka "Amerika", B. Schlink "Der Vorleser", Л. Дереш «Поклоніння ящірці». У роботі застосовано прийом суцільної вибірки для виокремлення прикладів із граничною семантикою одноразовості дії, описово-аналітичний, контекстуально-інтерпретаційний методи та кількісний аналіз.

Виклад основного матеріалу. У німецькій мові сполучники підрядних речень часу відіграють важливу роль при вираженні різної акціональної семантики. Так, сполучник підрядних речень часу *als* однозначно вказує на одноразовість дії, що відбулася в минулому [11, с. 1081–1082; 5, с. 12 та ін.]. При цьому описана дія може бути як граничною, так і неграничною. На проаналізованих 744 сторінках виявлено 182 приклади, де завдяки впливу сполучника *als* підрядне речення описує одноразову граничну дію. У більшості випадків йдеться про граничні дієслова класів діяльностей і подій (наприклад, *aufnehmen, schließen, merken, erblicken*). Нерідко граничні дієслова або словосполучення виражають також семантику початковості, завершеності чи результативності дії (наприклад, *beginnen, ablassen, vorbei sein, zur Ruhe kommen*). Взаємодія таких предикатів із сполучником *als* забезпечує розуміння відповідної ситуації лише як одноразової, що за відсутності спеціальних показників тривалості дії в контексті сприяє конкретно-фактичному розумінню відповідної дії, що в українській мові належить до сфери використання форм доконаного виду (ДВ). Так, граничне дієслово *kommen* у (1) прикладі завдяки взаємодії з *als* виражає значення одноразової виконаної дії, що збережено також у перекладі українською мовою, де використане дієслово у формі ДВ *повернутися*:

(1) "*Als ich von ihr nach Hause kam, saßen meine Eltern und Geschwister schon beim Abendessen.*" (12, с. 29) – «Коли від неї я **повернувся** додому, батько-мати, брат і сестра вже вечеряли». (13, с. 29)

З низкою лексико-семантичних груп неграничних дієслів сполучник підрядних речень часу *als*, часто з допомогою різних контекстуальних засобів чи ширшого контексту, також сприяє вираженню одноразової граничної дії. Найчастіше при цьому йдеться про дієслова, що позначають: 1) рух (напр., *treten, zurückkehren, steigen*), 2) переміщення об'єктів (напр., *werfen, heben, liften*), 3) мовлення (напр., *rufen, fragen, bitten*), 4) зорове або слухове сприйняття (напр., *sehen, überblicken, hören*), 5) удар або контакт (напр., *schlagen, küssen*), 6) фізичну діяльність (напр., *wählen, wechseln*), 7) мислення (напр., *bedenken, vergleichen*) та 8) емоції (*reagieren*). У (2) реченні неграничне за своїм інваріантним значенням дієслово *fragen* у взаємодії з прийменниковим додатком та сполучником *als* описує один завершений мовленнєвий акт. У (3) прикладі сполучник *als*, вказуючи на одноразовість дії в минулому, сприяє її конкретно-фактичному розумінню – як одноразової виконаної дії. У відповідних реченнях українською мовою значення одноразовості виконаної дії збережене і передається за допомогою дієслів у формі ДВ *запитати* й *обрату*:

(2) "*Es gab aber noch eine kleine Verzögerung, als man ihn jetzt nach seinem Namen fragte.*" (14, с. 302) – «Однак виникло ще одне маленьке зволікання, коли дійшла черга **запитати** його ім'я». (15, с. 265);

(3) "*Ich habe versucht, mir zu sagen, dass ich, als ich Hanna wählte, nichts von dem wusste, was sie getan hatte.*" (12, с. 162) – «Я намагався переконати себе, що **обравши** Ганну, я ще нічого не знав про те, що вона коїла». (13, с. 156).

Вживання часових форм плюсквамперфекта або перфекта у відносній функції у підрядному реченні зі сполучником *als* підкреслює таксисне значення різночасності, а саме значення наступності головної дії. Завдяки цьому граничні дієслова у цих часових формах при взаємодії зі сполучником *als* передають семантику одноразовості та доконаності, як це видно у (4) прикладі, де дієслово *schaffen* із визначеним прямим додатком *die Hälfte des Weges* виражає конкретну виконану дію, що відбулась один раз у минулому перед дією, описаною в головному реченні. Таксис наступності дії в головному реченні сприяє також вираженню значення одноразової виконаної дії у підрядних реченнях зі сполучником *als* та неграничними дієсловами, що позначають рух, переміщення об'єктів чи фізичну діяльність людини. Зокрема, у (5) реченні дієслово руху *weglaufen* у часовій формі плюсквамперфекта, взаємодіючи зі сполучником *als*, позначає одноразову завершено дію:

(4) "*Als ich die Hälfte des Weges geschafft hatte, fuhr die Straßenbahn an mir vorbei.*" (12, с. 47) – «Коли **пройшов** половину дороги, повз мене просурикомів трамвай!» (13, с. 46);

(5) "*Wissen Sie, wer gerade hinauffahren wollte, als dieser Kerl hier vom Lift weggelaufen war*", wandte er sich zum Portier." (14, с. 187) – «Знаєте, хто якраз збирався поїхати ліфтом, коли **зник** оцей парубіюко?» – *звернувся він до порт'є»* (15, с. 154).

Підрядні речення часу зі сполучником *als* вказують також на одноразовість ситуації, описаної у головному реченні. Такі підрядні речення виконують функцію обставини часу та активізують конкретно-фактичне значення як граничних, так і деяких груп неграничних дієслів. У проаналізованих творах виявлені такі семантичні групи неграничних дієслів, що за допомогою сполучника *als* та інколи інших контекстуальних засобів (напр., обставини часу або безпосередньої послідовності кількох дій в головному реченні) виражають у головному реченні виконану одноразову дію: дієслова мовлення, руху, переміщення об'єктів, контакту/удару, слухового чи зорового сприйняття та дієслова, що позначають емоції (напр., *sagen, treten, beißen, hören, lächeln*). Зокрема, у (6) прикладі неграничне дієслово *lächeln* позначає в головному реченні один акт відповідної дії завдяки підрядному реченню з *als*, яке вказує на конкретний момент, коли ця дія відбулася. В українському перекладі одноразовість дії збережена і передається через однину іменника *усмішка* та дієслово у формі ДВ *стриматися*. Дієслово мовлення *fragen* у (7) реченні описує одноразовий завершений акт мовлення завдяки впливу підрядного речення зі сполучником *als*, яке тут також вказує на конкретний час, коли відбулася дія у головному реченні. В українському перекладі семантика одноразовості дії виражається за допомогою дієслова мовлення у формі ДВ *запитати*:

(6) "*So streng er aber Karl angesehen hatte, so musste er doch lächeln, als er die Decke lüftete (...)*" (14, с. 332) – «Як суворо він позирав на Карла, то все ж не міг **стриматися** від **усмішки**, коли відслонив хустку (...)» (15, с. 251);

(7) "*Als ich nach ihrem [Geburtstag] gefragt und sie mir den 21. Oktober genannt hatte, hatte sie mich nach meinem nicht gefragt.*" (12, с. 70) – «Коли я **запитав**, коли в неї день народження, відповіла, що 21 жовтня, але про мій день народження не **запитала**». (13, с. 69).

Вплив сполучника підрядних речень часу *als* на вираження граничної семантики одноразовості дії в німецькій мові

Типи дієслів та словосполучень		Підрядне речення		Головне речення
		Абсолютні часи	Відносні часи	
1) граничні дієслова та словосполучення (напр., <i>öffnen, entdecken, zur Ruhe kommen</i>)		91	28	52
2) неграничні дієслова	а) рух (напр., <i>treten, steigen, weggehen</i>)	16	2	9
	б) переміщення об'єктів (напр., <i>ziehen, heben, stecken</i>)	6	3	2
	в) мовлення (напр., <i>rufen, bitten, nennen</i>)	14	-	15
	г) чуттєве сприйняття (напр., <i>sehen, hören, blicken</i>)	10	-	3
	ґ) удар/ контакт (напр., <i>schlagen, treten, küssen</i>)	4	-	3
	д) фізична діяльність (напр., <i>wählen, wechseln</i>)	3	2	1
	е) мислення (напр., <i>bedenken, vergleichen</i>)	2	-	-
є) емоції (напр., <i>lächeln</i>)		1	-	1
Всього: 268		147	35	86

Кількісні дані щодо впливу сполучника *als* у співдії з часовими формами плюсквамперфекта, перфекта та претерітума окремих лексико-семантичних груп дієслів на вираження граничної семантики одноразовості дії як у підрядному, так і у головному реченнях, наведено у таблиці 1:

Висновки. Таким чином, отримані дані показують, що сполучник *als* найчастіше сприяє вираженню граничної семантики одноразовості дії у минулому у взаємодії з граничними за своїм інваріантним значенням дієсловами та словосполученнями (напр., *begegnen, fallen*). За сприяння контекстуальних засобів та ширшого контексту сполучник *als* може вказувати на виконаний окремий акт або одноразове виконання дії, позначені неграничними дієсловами. Найчастіше таке значення активізується у дієсловах, що позначають рух, мовлення, чуттєве сприйняття або переміщення об'єктів (напр., *treten, fragen, hören*). У підрядних реченнях додатковим чинником може виступати використання часових форм плюсквамперфекта та перфекта у відносній функції, що вказують на таксисне значення наступності головної дії. У значній кількості випадків підрядні речення часу зі сполучником *als* сприяють вираженню значення одноразовості виконаної дії у головному реченні, виступаючи при цьому обставиною часу, що вказує на конкретний час, коли відбулася ця дія. Узагальнюючи отримані дані, відносимо підрядні речення часу зі сполучником *als* до периферійних засобів вираження одноразовості дії в німецькій мові. Вважаємо, що подальше дослідження впливу аспектуального контексту на вираження різної акціональної семантики у німецькій мові є необхідним і перспективним.

Література:

1. Маслов Ю.С. Очерки по аспектологии. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1984, 263 с.
2. Guławska M. Aspektualität im Polnischen und Deutschen: Eine praktische Untersuchung am Beispiel der Übersetzungen beider Richtungen. München: Otto Sagner, 2000. 220 S.
3. Смерчинська О. Безсполучникові ряди зв'язаних у послідовності дій як засіб вираження одноразовості дії у німецькій мові. *Філологічні трактати*: наук. журн. 2020. Т. 12. № 1. С. 102–109.
4. Балин Б.М. Способы передачи совершенного вида средствами немецкого языка. *Уч. зап. Иван. гос. пед. ин-та им. Д.А. Фурманова. Немецкий и русский глагол (сопоставительные этюды)*. Иваново, 1963. С. 66–101.
5. Александрова Т.Н. Взаимодействие контекстных средств при выражении аспектуальных значений (На материале современного языка): автореф. дис. юною канд. филолог. наук: 10.663/ Калининский гос. пед. ин-т им. М.И. Калинина. Калинин, 1971. 25 с.

6. Башкирцева Э.С. Влияние контекста на аспектологическую характеристику немецкого глагола (Роль сопряженных в последовательности действий и состояний): автореф. дис. ... канд. филолог. наук: 10.663/ Ленингр. пед. ин-т им. А.И. Герцена. Челябинск, 1970. 16 с.
7. Смерчинська О.В. Роль сполучників часу при вираженні фазового значення початку дії в українській та німецькій мовах. *Філологічні трактати*: наук. журн. 2016. Т. 8. № 1. С. 62–68.
8. Смерчинська О.В. Аспектологічний контекст як засіб вираження обмеженої тривалості дії в українській та німецькій мовах. *Молодий вчений*. 2016. № 9 (36). С. 233–238.
9. Vendler Z. *Linguistics in philosophy*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1967. 203 p.
10. Vendler Z. *Verbs and Times// The Philosophical Review* (66). Ithaca/ New York: Cornell University Press, 1957. P. 143–160.
11. Duden. *Die Grammatik*. 8., völlig neu bearb. und erw. Aufl. Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverl., 2009. 1343 S.
12. Schlink B. *Der Vorleser*. Zürich: Diogenes, 1997. 207 S.
13. Шлінк Б. *Читець*. Київ: Основи, 2005. 197 с.
14. Kafka F. *Amerika*. Харків: Ранок-НТ, 2002. 336 с.
15. Кафка Ф. *Зниклий безвісти [Америка]*. Київ: Критика, 2009. 279 с.
16. Дереш Л. *Поклоніння ящірці: Як нищити ангелів*. Харків: Фоліо, 2009. 189 с.
17. Deresch L. *Die Anbetung der Eidechse oder Wie man Engel vernichtet*. Berlin: Suhrkamp, 2006. 201 S.

Smerechynska O. The role of the temporal subordinating conjunction *als* by expressing the telic semantics of semelfactivity in German

Summary. The universal categories of aspectuality and actionality are connected with the idea of the internal temporal structure of an action. In the center of these categories is the category of telicity/ atelicity of an action. Telicity of an action is the actional meaning which includes the transfer from one state into another, boundedness of an action at the beginning or in the end or just moving towards it and can be expressed with means that belong to different language levels. Herewith semelfactivity is a precondition to classify an action as a telic one and it includes first of all the meaning of indivisibility of an action.

The temporal subordinate clauses are part of the so-called aspectological context. Its main characteristics are time contact and semelfactivity of the described actions, but also their relation to the definite moment of time. The article is devoted to the research of the role of the temporal subordinating conjunction *als* by expressing the telic semantics of semelfactivity of an action in German in interaction with

telic verbals classes of achievements and accomplishments and atelic verbal classes of activities and states.

The article deals with lexical-semantic groups of verbs in German which can express the meaning of semelfactive telic action in the appropriate context as well as with the frequency of the using them with this meaning in the analyzed novels. There are also analyzed the using of the absolute and relative tenses in the temporal subordinate clauses with the conjunction *als* and their impact on the expressing of telic semantics of semelfactivity of an action.

The conducted analysis shows that the temporal subordinating conjunction *als* can help by expressing the telic semantics of semelfactivity in German in the main and in the subordinate clauses. Based on the achieved data the temporal subordinate clauses with the conjunction *als* are on the periphery of the meanings of expression of the telic semantics of semelfactivity in German.

Key words: temporal subordinating conjunction, actional semantics, telicity of an action, atelicity of an action, semelfactivity of an action.